

повисити активність учасників. Одна з важливих особливостей предмета заключається також в тому, що він закладає основи, дає направлення, змушує думати, робити висновки не раз перевернені в наступній житті.

По закінченню кожної теми проводиться практична робота по багатоваріантним завданням. Кожний учень вибирає для себе варіант завдання по своїм силам. Не потрібно поспішати записувати учнів у слабкі, бо деякі з них починають навчатися з великим інтересом, оскільки предмет їх цікавив і вони з часом досягають непоганих результатів.

Велику увагу приділяється організації самостійної роботи учасників на уроках. Тут використовуються такі форми, як складання схем, розкриваючих логічні зв'язки, структуру вивчаємого явища, роботу з питаннями і завданнями, тестами, що містять інформацію в формі готових відповідей. Підготовлено збірник завдань для самостійної роботи для учасників 9-х класів. Сюди входять задачі по всім темам, тести для перевірки знань, особливо цікавить учасників робота над розповідями з помилками (Цикл розповідей школяра Вовки Кусакина), в кожному з яких учасники повинні знайти і пояснити 6-9 юридических помилок. Також використовуються короткі сочинення, в яких учасники висловлюють своє ставлення до вивчаємого питання. Наприклад, домашня робота по темі: "Місцеве самоуправління" — сочинення "Якби я був мером міста"; інтерв'ю, в яких учасники, готуючись до уроку, проводять з батьками, родичами, посадовими особами, збір поточної інформації по вивчаємому питанню.

Робота по правовому навчанню і вихованню не обмежується уроками. Дев'ятикласникам нерідко доводиться демонструвати свої знання на позакласних заходах. На одному з конкурсів вони виконали частушки про Конституцію, які самі написали.

Без перебільшення, "Основи правоведення" стали популярним предметом навчання. В кінці минулого навчального року ми попросили учасників в письмовій формі висловити своє ставлення до предмета. Ось одне з висловлювань: "Ці уроки навчають нас жити, розуміти самих себе, не робити великих помилок в своїй житті. Предмет цей цікавий, корисний, але його потрібно розуміти. Ми стали більш свідомими. Даємо своїм діям відповідальність".

Інше висловлювання. Дівчинка пише: "Важко попередити найменші проступки, з яких може початися злочин. Мені дуже подобається професія слідчого, але як я знаю, дівчат там не беруть. Я дуже не люблю хуліганів і іншого злочину. Тому буду брати участь в боротьбі з ними, навіть якщо і не стану слідчим".

А ще одна вчительниця написала вірш про той день, коли
"не буде нікого дежурного,
не зазвонить тривожно телефон..."

Отже, виявляється, які почуття викликає вивчення навчального матеріалу.

Отже, в курсі "Основи правоведення" закладено великі профілактичні можливості. Однак, реалізація цих можливостей далеко не завжди йде успішно. Потрібно в корекції курсу. Викликає критичні зауваження характер викладення правових питань в тому, що вивчаєму навчальному підручнику під редакцією І.Усенка, він явно розрахований тільки на "сильних" учасників. Явно допущено перебільшення в сторону теорії держави і права, і мало міститься фактів, які могли б бути корисними школярам в житті. Правове навчання і виховання в школі повинні стати більш ефективними і не тільки тому, що вивчати закони цікаво, а тому, що це життєво необхідно кожному громадянину України.

ІНТЕГРАЦІЯ ПРЕДМЕТІВ БАЗОВОГО КОМПОНЕНТА

Є.Б. КУШЕНКО, вчитель музики Катеринівської ЗОШ
Костянтинівського району

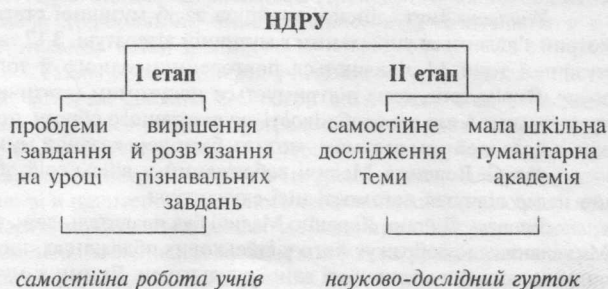
ПРОБЛЕМИ ІНТЕГРАЦІЇ ЗМІСТУ МУЗИЧНОЇ ТА ЛІТЕРАТУРНОЇ ОСВІТИ

За останні роки в системі вітчизняного художнього виховання досягнуті деякі позитивні зміни в розробці комплексного підходу до оптимізації навчально-виховного процесу. Однак в загальноосвітній школі методи навчання ще не відповідають сучасним вимогам, котрі стосуються якості й ефективності навчально-виховного процесу. Дуже часто в практичній діяльності вчителів музики відсутні активні методи навчання (проблемно-евристичні, проблемно-інформаційні), застосування котрих необхідно для формування особистості, здібної дивитися на світ очима дослідника.

Навчально-дослідна робота на уроці музики є необхідним компонентом формування художньої культури школярів. В свою чергу, сформована художня культура (уміння адекватно сприймати й аналізувати твори мистецтва, надаючи їм відповідну естетичну оцінку) стане науково-дослідним потенціалом особистості, здібної на високому рівні ставити й вирішувати завдання художньої творчості.

Запропоновані методичні рекомендації спрямовані на те, щоб в межах уроків музики в загальноосвітній школі на конкретному практичному матеріалі показати та прокоментувати можливе застосування активних методів навчання, стимулюючих дослідницьку діяльність учнів.

Перед тим, ніж перейти до питань організації НДРУ (навчально-дослідної діяльності учнів) в межах визначеного курсу необхідно охарактеризувати її зміст. Схематично НДРУ можна подати в наступному вигляді:

Як видно з наведеної схеми, виховання в учнів навичок творчої діяльності ґрунтується на навчальному процесі, в основі якого лежить проблемне викладення навчального матеріалу, покликаного надати перший поштовх думки школярів.

Розглянемо основні етапи проблемного викладення навчального матеріалу. В якості прикладу наведемо фрагмент уроку, на якому розглядається тема "Чи можемо ми почути живопис" — "Зв'язок музики з образотворчим мистецтвом як загальність емоційного змісту різних творів мистецтва".

Учнім пропонується репродукція, на якій зображена скульптура Лоренцо Медичи (герцога Урбинського) роботи Мікеланджело з капели Медичи в Сан-Лоренцо.

Учитель читає епіграму, написану Мікеланджело з приводу його ж скульптури "Ніч", котра знаходиться в тій же капелі на гробниці Джуліано і Лоренцо Медичі:

Мені є до впадоби сон і краще каменем вже бути!

В ганебні часи падіння

Не чути, не сприймати — ось спасіння.

Мовчи, щоб пробудіння не здобути. (Переклад авт.)

Учитель. Ви зараз почуєте одну з п'єс фортепіанного циклу угорського композитора Ф.Ліста "Роки мандрівок". П'єси

даного циклу були створені під впливом шедеврів образотворчого мистецтва і тому, маючи визначену програму, звертають нас до конкретних художніх творів. Народження фортепіанної п'єси "Мислитель" пов'язано з враженням, яке одержав Лист про споглядання творів Микеланджело. Але перед тим, як ми почуємо музику, давайте з'ясуємо, якими музичними засобами можна втілити емоційно-змістовне "зерно" даного твору образотворчого мистецтва? (Як бачимо, це вже не просто нав'язана тема, а проблема, збуджуюча творчу думку учнів. Друга серія питань буде спрямована на вирішення поставленої проблеми).

— Метафорою поданих віршованого епіграфу й скульптури є смерть, як повне відмовлення від реальної дійсності. Яким же повинен бути загальний характер музичної п'єси?

Оксана З. П'єса повинна бути написана в мінорі, мати спокійний темп, темну динаміку. Всі ці елементи придадуть їй скорботного, траурного характеру, котрий завжди виникає при спогляданні надгробок.

Учитель. Коли мова йде про надгробок, то чому Лист називає свій твір "Мислитель"?

Марія К. Мабуть тому, що постава Лоренцо Медичі висловлює замріяність, поглиблення в думці.

Учитель. У кого є інші думки з цього приводу? Подумайте, чому надгробок асоціюється у Листа із замріяною людиною?

Есенія У. Може тому, що коли людина поринає в думки, вона стає зовнішньо нерухомою?

Люда С. Звичайно, скульптура більш, ніж будь-який інший вид образотворчого мистецтва може підкреслити нерухомість.

Учитель. Виходячи з усього вами промовленого, Листу необхідно було знайти засіб, котрий позбавив би музику руху, сповнив її статикою. Але ж які засоби музичної виразності зможуть позбавити музику її основної риси — рухомості?

Сергій Л. Треба переказати скутість, підкреслити її в мелодії, і тому композитор міг використати паузи, тривалі звуки, навіть зупинитися на одному звуці... (В цей час здається зручним з боку вчителя ввести (або нагадати дітям) поняття фермати, з'ясувати її виразне значення в музиці. Таким чином, не поринаючи до детального вивчення нотної грамоти, вчитель досягає однієї з головних цілей музичного виховання в школі — формування музичної грамотності, але не грамоти!).

Учитель. Лист, дійсно, знайшов засіб музичної статичності, котрий з'являється унікальним в музичній літературі. З 17 звуків музичної теми 14 з'являються повторенням одного й того ж звуку. Окрім того, тема підтримується нерухомим (статичним) супроводом. А які ще особливості скульптурного образу, пов'язані з його ідейним задумом, можуть бути переказані в музиці?

Аня С. Лоренцо Медичі зображений у військовій зброї, що надає відчуття вагомості цієї скульптури.

Учитель. Дійсно, Лоренцо Медичі був правитель-воїн, тому Микеланджело зображує його у військових обладунках, що посилює враження масивності даної скульптури. Якими ж музичними засобами можна переказати вагомість?

Іра Ж. Вагомість в музиці може бути переказана через насичення супроводу, наприклад, акордами в низькому регістрі.

Учитель. А який вид музики (пісня, танець, марш) може викликати саме траурні емоції?

Олеся В. Може Траурний марш?

Люда С. Або пісні, які супроводжують обряд поховання?

Учитель. Так, і в Західній середньовічній Європі ці пісні мали назву хорала. Зараз, коли ви будете слухати музику, зверніть увагу на те, які засоби музичного розвитку, при всій відзначеній вами статичності, знайшов Лист для переказу активного руху замріяної людини.

— Подібна попередня робота налагоджує учнів на зацікавлене сприйняття, під час якого вони з задоволенням відзначають ті елементи музичного твору (лад, метр, ритм, динаміка, мелодія), котрі допомагають їм ствердитися в своїх первинних здогадках. Крім того учні одержали не тільки знання, але, що дуже важливо, спосіб їх одержання.

Відповідь на поставлене перед сприйняттям питання готова.

Іра Ж. У творі дуже багато відхилень від ритмічного малюнку, саме вони створюють уяву внутрішнього руху думки.

У кінцевому наслідку учні усвідомлюють, що музика не малює скульптурний образ, а створює його емоційний аналог, поглиблюючи, розвиваючи й поповнюючи образотворчого мистецтва, котре стає образним ґрунтом музичного твору.

Однією з складових частин НДРУ є рішення учбово-дослідних завдань, або, як їх ще називають, інтелектуальних задач. Які ж об'єктивні ознаки має навчально-дослідне завдання?

В сучасній теорії навчання інтелектуальні завдання характеризуються великою різноманітністю, й багато авторів класифікують їх за різними типами. Так, В.О. Сластенин за умовами розрізняє 6 типів завдань; В.І. Андреев — 5 типів, але цілком очевидно, що повному опису вони не піддаються і можна погодитися з В.Г. Разумовським, котрий вказує, що творчі завдання дуже умовно можна поділити за двома типами: "дослідницькими" (потребуючими відповіді на питання "чому" й "конструктивні" (потребуючі відповіді на питання "як зробити") Разумовський В.Г. Розвиток творчих здібностей учнів під час навчання фізиці. -М., 1985, 2-е вид., Рос. мов.).

Саме за цим принципом складалися дослідницькі завдання. Однак і цьому напрямі нас цікавить не характеристика їх за типами, а методична організація пошукової діяльності учнів, в основі котрої полягає вирішення дослідницького завдання.

Розглянемо ще один приклад організації пошукової роботи. Одному або кільком учням, перед вивченням нової теми пропонується індивідуальне завдання — підібрати матеріал до конкретного питання й виступити з повідомленням перед класом. Слід звернути увагу на той факт, що внаслідок вірно організованої пошукової діяльності на уроці творчість учнів досягає апогею саме в ту мить, коли в стихію загального пошуку додаються раніш підготовлені й загострені в композиційному відношенні учнівські виступи.

Так, на одному занятті з молодшими школярами при знайомстві з дитячими операми К.Даньковича або В.Косенка, діти одержують наступне завдання: "Подивіться на ілюстрацію художника О.Даниленка до українських народних казок і подумайте, з якою метою художник використовує прийом перодягнення тварин?"

Пред дітьми постає достатньо складне завдання, виконання якого потребує від них деяких знань. За традиційною методикою вчитель, виявивши неспроможність учнів до відповіді, подає матеріал в готовому вигляді. Але, пропонуючи завдання самостійно відповісти на це запитання, вчитель виховує у дітей уміння й навички самоосвіти.

Продовжимо наш урок. Діти намагаються висувати всілякі гіпотези, але ні одна з них не переконує їх самих. Вони, зробивши припущення, відразу спростовують себе. в цю мить, переконавшись в дефіциті власних знань, діти відчують бажання "здобути" останніх. Психічний стан для пошуків створений. Настав час, коли вчитель надає слово учню, котрий отримав попереднє завдання напередодні для самостійного вивчення.

Ми наводимо відповідь Христини П.: "Художник, мабуть, використовує цей прийом для того, щоб наділити своїх героїв рисами характеру людини. Так, лисиця одягнена в жіночий селянський одяг (яскравий сарафан, вишиту узорамі блузу, червоне намисто). Звичайно, в народних казках селяни — розумний і винахідливий народ, який знаходить в будь-яких життєвих випадках найнеочікуваніші рішення. саме так ми сприймаємо лисицю в опері К.Данькевича "Лисиця, Котик і Півник".

Виступ скінчено, і наступне завдання вчителя міститься в тому, щоб допомогти дітям домогтися успіху в самостійній діяльності, зразок якого вони одержали. Виконавши декілька завдань аналогічного характеру, учні приходять до думки про те, що художник-ілюстратор — це не пасивний "перекладач" літературних героїв на мову графіки, але й повноправний митець в сфері свого мистецтва.

Другим етапом формування дослідницьких умінь є індивідуальна робота учнів над дослідницькою темою. Завдання вчителя на даному етапі полягає в тому, щоб перевірити не тільки рівень сформованості в учнів потреби до самоосвіти, але й надійність прищеплених засобів одержання знань.

Дослідницька тема надається схильним до творчої діяльності учням, бажаючим продовжити гуманітарну освіту в вищих учбових закладах I-III рівней акредитації. До часу закінчення вивчення курсу музики в 8 класі учні вже мають достатній тео-

ретичний рівень знань й визначені навички практичного аналізу творів мистецтва, котрі забезпечують йому успішну працю над темою. Дослідження здійснюється з урахуванням двох складових частин: 1) теорія питання; 2) творчий аналіз твору.

Більшість досліджень, виконаних учнями, відрізняються нестандартністю й оригінальністю мислення при аналізі творів мистецтва, але основна їх цінність міститься в цікавій постановці й вирішенні художніх питань. В якості прикладу наведемо зразок з творчої роботи Олега В., досліджувавшего питання взаємоперехіду засобів виразності в просторово-часових видах мистецтва. В роботі учня залучалися до аналізу й порівняння такі складні й "серйозні" твори як "Пристрасті з Матфея" І.С. Баха та твори з інших видів мистецтва епохи класицизму, і, як найбільш парадоксальний збіг прикладів, архітектура зокрема.

"... Напружене емоційне життя "Пристрастів" міститься в межах досить дивовижної, багатопланово організованої форми. Цілісний аналіз структури цілого, логіки, конструкції "Пристрастів" примушує мислити про системи відтворення світу, про струнких компендіум (поєднання) ідей. Проблемне питання — "чи могли послужити прообразом стрункої системи світостворення (в сучасному Баховім світі) компендіуми патристики або "Сума теології" Фоми Аквінського", приводе до висновку, що бахівська музика для цього надто експресивна. Але ж подібною експресією та яскравою образністю, притому ж, суворого визначеністю форми володів в ті часи архітектурний образ світу — готичний собор. Як і Біблія, він намагається осягнути всесвіт. Архітектура, скульптура, живопис поєднуються в ньому, і музика, котра там звучить, не може не приєднатися до цього синтезу мистецтв. Космогонічні, моральні, етичні ідеї, історія християнства, історія страждань, смерті втілені в скульптурі та живопису готичного собору, роблять його своєрідною "Біблією в ілюстраціях"...

Аналіз учнівських робіт переконує в наступному: чим сміливіше постають й вирішуються пошуково-проблемні питання, тим самобутнішим є аналіз творів мистецтва.

Проблема формування дослідницьких навичок в учнів вирішується поступово, під час вивчення різних тем, в різних класах, в різні роки навчання. Так, знайомлячи учнів з творами Л.Бетховена, можна підвести їх до висновку про те, що ритм і художній час Бетховена необхідно розглядати як ланцюг подій, як історію, причому те, що ми припускаємо об'єктивним, "часовим", може підлягати "згортанню", "розширенню" й різким "стрибкам", тому що в творах композитора ритм та час відбивається через психологічний процес його сприйняття, передчуття та узагальненнями.

Подібні міркування ґрунтуються нами на підставі використання музичного матеріалу Третьої мі-бемоль мажорної симфонії Бетховена, містячої велетенську ідейно-філософську концепцію — від початкового зіставлення конфліктних сил у відомому "орлиному алегро" (за Серовим) до грандіозного фіналу, густо населеного товпами багатьох різних людей — через поховальний марш, в котрому "за труною героя йде все людство". (Лист). Тут втілене не просто окреме життя — доля поколінь.

Показ подібних "велетенських шарів" стає можливим завдяки незвичайній здібності ритму, динаміки й форми "згущувати" художній час порівняно з реальними законами своєрідної "теорії відносності" мистецтва.

На наш погляд, знайомство школярів з подібним тлумаченням теорії відносності сприяє розвитку асоціативного мислення, котре є важливою умовою дослідницької діяльності.

Здібність до асоціативного мислення розвивалася нами шляхом знайомства учнів з проблемою "обміну" засобами виразності в різних видах мистецтва: "часовим" мистецтвам надаються просторові образи: "просторові" можуть користатися арсеналом "часових".

Особливо яскраво це може знайти підтвердження через залучення до навчально-дослідної діяльності робіт образотворчої спадщини М.Чюрльоніса, погляди якого як художника, безумовно, були обумовлені музичністю його світосприйняття. Художній простір на полотнах М.Чюрльоніса "звучить", він пронизаний ритмами змінюючогося часу й викликає у глядача саме таке ритмо-часове відчуття під час сприймання.

Досліджуючи явище поліритмії, можна використати саме "Прелюдію і фугу" М.Чюрльоніса, котра за аналогією з пол-

іфонічною музикою залучає до картини своєрідну поліритмію, обумовлюючи часове сприйняття просторової композиції. Звертаючись до "Сонати моря" та "Сонати змії", можна звернути увагу школярів на те, що хвилясті лінії мають імпульсивний характер, зоровий образ сповнений динаміки. В "Сонаті літа" та "Прелюдії і фугі" групи фігур, подібні віршованим рядкам, викликають асоціації із звуковими ритмоінтонаціями.

Деякі учні, переказуючи власні враження від картин М.Чюрльоніса вказували на те, що в їх свідомості "виникав якийсь безліч просторів", "просвічуючі напластування". Узагальнюючи "почуте" учні робили висновки про те, що саме художній ритм є одним з головних виразних засобів на "цих складних просторово-часових картинах"...

Аналізуючи досвід роботи з формування дослідницьких здібностей, ми прийшли до висновку, що ця проблема потребує подальшого вивчення в галузі становлення художнього мислення учнів старшого шкільного віку. На підставі вищевикладених фрагментів, число яких можна було б набагато збільшити, ми робимо висновок про те, що внаслідок усвідомлення видової проблематики мистецтва, полягаючої в основі предметів художнього циклу в загальноосвітній школі, й курсу музики зокрема, учні набувають концептуальності й систематичності художньо-асоціативного мислення; вчать узагальнювати знання, усвідомлюють можливість переходу художньої образності одного виду мистецтва до іншого художнього ряду; вчать встановлювати зв'язки між різними видами мистецтва. Застосування ж активних методів навчання сприяє виникненню в учнів схильності до дослідницької діяльності.

В.С. НИСКОРОДОВА, учитель русского языка и литературы ОШ І-ІІІ ст. № 19 г. Славянська

ИНТЕГРИРОВАННЫЙ МЕТОД ОБУЧЕНИЯ КАК ОСНОВА НЕСТАНДАРТНОГО УРОКА

Современный урок. В силу объективных причин он с каждым годом становится сложнее в структурном плане, объемнее в подаче информации, эмоциональнее и выразительнее с воспитательной точки зрения.

Таким образом, перед учителем на уроке встают проблемы, которые должны в строгой логической взаимосвязи помочь учащимся усвоить программный материал в научной в то же время доступной форме. Но как сделать, чтобы сочетание основных методов и приемов на уроке не было для ребят навязчивым и неинтересным? Здесь свою положительную роль могут сыграть межпредметные связи. Так я пришла к использованию элементов живописи и музыки вначале на уроках развития речи, а затем и на других видах уроков. Они отличались насыщенностью информационного материала и эмоциональностью его изложения. На таких уроках звучала музыка, ребята с вниманием следили за произведениями искусств, пытались их анализировать. Со временем стала замечать на подобных уроках перемену в логике мышления школьников, стремление их к обобщению, подражанию учителю. И вскоре уже сами ребята выступали инициаторами в подготовке уроков, на которых раскрывалась тема в комплексе с другими предметами: историей, изобразительным искусством, музыкой, литературой.

Однако я понимала, что затронула лишь поверхностно, неполно этот вопрос, что должен быть метод работы на уроке с более глубоким проникновением одного предмета в другой. Так я открыла для себя интегрированное обучение. Этому вопросу в научной и методической литературе, на мой взгляд, уделялось недостаточно внимания, хотя с каждым годом эта проблема становится все более актуальной.

Интегрированные уроки языка и литературы очень интересны не только в объеме подбора и использования информационного материала, но и в применении технических средств обучения.

Наиболее распространенными в проведении интегрированных уроков стали для меня нестандартные уроки. Их пре-